

מחקרי לשון

מאת ד"ר אלתר א. פריד

היסוד „רג” — הוראתו והרכבתו בשרשי לשוננו

בגבולות מאמרנו זה אי־אפשר לעמוד על עצם השאלה המסובכת בענין מספר האותיות של השרש העברי. כידוע, יש חילוקי דעות בין בית־מדרשו של ר' יהודה חיוג, הסובר שכל שרשי לשוננו בעלי שלש אותיות הם, ובין מתנגדיו, המחזיקים שישנם שרשים גם בעלי שתי אותיות. וכן לא ניגע כאן בבעיה אחרת שהיא לאין ערוך קשה מאד — שאלת האותיות הנוספות — כלומר, מה משמעותן של אלו ביסוד השניים. גם לא נדון כזה על עובדה לא פחות חשובה, היינו: על מקומה של האות הנוספת ליסוד השניים, שלפעמים היא נצמדת לראשיתו ולעתים היא נספחת לאחריתו. אַמנם, כל זה הוא מדרש בפני עצמו ומחקרנו פה אינו תלוי בפתרון הבעיות הנ"ל. אֲדון עליהן בהזדמנות אחרת.

א

רבים מן המפרשים הקדמונים, שבעקבותיהם הולכים פרשנים עד היום, מוצאים את גזרתו של היסוד „רג” בלשונות שמיות. יש אחדים, המבקשים למצוא את מקורו בלשונות אחרות לא שמיות. אף בענין הוראתו לא באו החוקרים לכלל הסכם ועד היום לא הגיעו לפירושו המדויק, אף על פי, שהיסוד „רג” מצוי פעמים רבות בתנ"ך.

לשם חיוק הדברים הבאים נאספו כאן כל הפעלים, המקראיים והמאוחרים (שמונה עשר, בערך), אשר אותיות ריש וגימל באות בהם, בזו אחר זו. למען יתר בהירות חילקנו את הפעלים האלה לשתי קבוצות: האחת, שהאות הנוספת באה לפני האותיות „רג”; והשניה, שהאות הנוספת באה אחריהן.

קבוצה א: ארג, דרג, הרג, חרג, מרג, נרג, סרג, ערג, שרג, תרג.

קבוצה ב: רגב, רגג (רגרג), רגז, רגל, רגם, רגן, רגע, רגש.

לכשאנו מתבוננים בפעלים שלפנינו יתגלה שקיימת קרבת־הוראות ביניהם. מכאן, שכל הפעלים האמורים שבים למקור הוראה קדמון אחד. ההוראה היסודית של „רג”, שבמשך הזמנים נתפצלה לכמה הוראות־לוחאי, היא: דחוק, לחץ. לשם בירורה של השקפה זו מהראוי שנחקור בכל פעל ופעל שנזכרו לעיל, והשמות היוצאים מהם, אגב אורחא. נעיר כמה הערות שיש בהן ערך לחקר הבלשנות העברית.

ב

„ארג“. פעל זה יסודו „רג“, ועניינו: דחיקה ברגלי הגרדי בחליפות על דוושות הנוול כשחוט הערב נזרק לתוך חוטי השתי⁽¹⁾. קליעה זו נקראה „ארג“ על שם מעשה הדחיקה שבפעולה זו, אם שפעולת זה, תלויה גם במעשה הזריקה, וכו'. בכדומה לכך אנו מוצאים בפעולות אחרות, כמו למשל: השם חרש-ברזל שענינו, אמן היוצר בברזל, נקרא בגמרא „נפח“ על שם שפח בגחלים, אף על פי, שהוא מכה בפטיש, מגדע מוטות ברזל, וכו'. ולא נקראה מלאכתו על שום הפעולות האלה, אלא על ההפחה בלבד.

מצד שני, השמות: „קלע“ ו„יריעה“ שענינם מסך, וילון, הנארגים על ידי זריקת חוט הערב בשתי, נקראים לא על שום פעולת הדחיקה, אלא בשל פעולת הזריקה. כאן איפוא, הודגשה פעולת הזריקה ואילו הפעל „ארג“ נתלה בפעולת הדחיקה ולא נתלוה לפעולת הזריקה, כמו שאירע לחבריו „קלע“ ו„יריעה“.

השרשים „קלע“ ו„ירע“ פירושם: זרוק. קלע מיסוד „קל“ — סִקֵּל, ו„ירע“⁽²⁾ מיסוד „יר“ — ירה.

„דרג“. יסודו „רג“, ומצוי במקרא רק בשם עצם ובהוספת מ' המשקל — „מדרגה“, מעלה לעלות ולרדת בה. ונקראה מדרגה על שם העמדת הרגלים ודחיקתן עליה. כך השם „דרגה“ התלמודית.

כן הוא השם „דרגש“, שהוא ספסל קטן ונמוך לתמוך את הרגלים עליו כשעולים על המטה. ונקרא דרגש על שם דחיקת ולחיצת הרגלים עליו.

(1) פפנהיים בספרו יריעת שלמה (חלק שני, יריעה ד' עמוד כ"ו לשרש „רגן“) אומר: „ומשרש רג ג"כ ארג בתוסי האלף להוראת האריגה כמו מעשה ארג, ג"כ לשון כבישה ואסימה שכובשין את החוטין זה בזה“. אולם לשון אריגה נמצא במקרא גם כשהחוטין אינם מהודקים ולכודים זה בזה, כמו: „אורגים חורין“ (ישעיה יט, ט; וראה המפרשים שם).

פירסט כמו פפנהיים. גנזיוס מדמה שרש ארג לשרשים: שרף, שרג. האורים: „יסוד השרש ארג הוא רג בהוראת של תקוע, נקוב, וזה מפני שהיו תוקעים את יתד הארג בחוט הערב בשתי“, פין (בהערה לערך ארג) כותב: „השרש ארג הוא מיסודו של השרש הרג . . . וזה כנראה לפי שמלאכת האריגה נעשית על ידי זריקת חוט הערב אל תוך השתי היא כעין הכאה, נעיצה ודקירה. וכן בערבית יורה הפעל ארג דקירה, נעיצה“. יסטרוב במלונז על התלמוד סובר לערך ארג) כותב: „רק בעברית ובכנענית משמש למושג המלאכה בחוטים. בערבית משמש שהפעל ארג הוא מיסוד אר, ארר, ארב במשמעות של חזור, נקוב. בן יהודה במלונז (בהערה שרש זה למושג אחר רחוק משלנו לגמרה, לפי דעת לוי . . . שרש זה בא גם ליתנית מעברית“, קרוב לשער, שהשם הלועזי „Rug“ המכמן שטיח שפרוש על הרצפה לדרוך עליו בא גם כן מיסוד „רג“ העברי. נקרא כך משום שדוחקים עליו ברגלים בדריכה עליו.

(2) גנזיוס, האורים, פירסט, ויסטרוב מוצאים את יסודו באותיות „רע“, בהוראת רעדה, נדנוד. רש"י פין אומר: „לדעת האחרונים לפי שטתם גזור השם מן הפעל ירע בהוראת התנועעות והתנוודות, וזה ע"ש שהיריעה מבגד מתנוודת ברוח. והנראה שהוא נגזר ממושג השבירה והשטיתה וע"ד הפעל פרס שכולל ענין השבירה והשטיתה כאחד. וזה לפי שהדבר העשוי לפריסה ושטוח מונח ומקופל, ובשעה ששוחטים אותו כאלו שוברים אותו“. בן יהודה במלונז (ערך ירע, הערה 3) אומר: „אין בשאר הלשונות האחרות שרש דומה לזה שמשמש במשמ' שיהיה אפשר להניח שממנו נסתעף המושג שבו משמש השם יריעה, וגם בעברית אין מקור גכון לשם זה“. (3) גנזיוס, האורים, פין, וכן פירסט מדמים שרש דרג לשרש דרך, יסוד דר. אולם שרש דרך יסודו רך. ראה להלן השרשים: ברך, דרך, פרך, רכל, רכש, רכס.

מעניין הוא שמושג הדחיקה המובע בשמות: מדרגה, דרגה, ודרגש נמצא גם כן בשם המקראי "כבש" (שרש כבש). שענינו: קרש משופה או שפוע עשוי-עפר לעלות ולרדת בו. ונקרא "כבש" משום שדוחקים ולוחצים ברגלים עליו בעליה או בירידה.

יתכן, שהשם הדום (רגל), והוא שרפרף המשמש למי שיושב על כסא גבוה לשים עליו את רגליו. נקרא "הדום" משום דחיקת ולחיצת הרגלים עליו. ושם הדום יסודו "הד" במשמעה של לחיצה. כן מצינו היסוד "הד" בהוראה זו של דחיקה בפעלים: "הדיך", "והדוך רשעים תחתם" (איוב מ, יב); "הדיק", ואינו מתהדק כל כך על רגליו "ר"ש מע"ש ה, טו).⁴

"ה ר ג". יסודו "רג", בהוראת דחוק ורמוס והקרוב אליהם⁵. ונשאלה הוראה זו של דחיקה ורמיסה לסמן הריגה, משום שהיה מדרך ההורג לרמוס ולדרוס ברגליו על קרבנו כדי לבזותו או להשלמת פעולתו. הוראה זו נשמרה בפסוק: "לבוש הרוגים מטועני חרב יורדי אל אבני בור כפגר מובס" (ישעיה יד, יט), כלומר: הרוג שבססו אותו ברגלים.

והיא לדעתנו הוראת שרש "הרג" בכתוב: "יהרוג בברד גפנם" (תהלים עח, טו). כלומר: הברד ידחוק ויכבוש את עצי-הגפן בהצלפתו עליהם.

וכך יתבאר היטב הפסוק: "עת להרוג ועת לרפוא" (קהלת ג, ג), שהתקשו בפירושו חוקרי המקרא השונים⁶. המלה להרוג באה כאן בהוראה של דחיקה, ואילו המלה לרפוא, פירושה להרפות הדחיקה. כיון, שרפואה (עת לרפוא) אינה מתלכדת עם הריגה (עת להרוג), שמא יש להבין הריגה כאן בהוראתה היסודית של דחיקה, ולרפוא במובן של הרפות, החלש הדחיקה והקל הלחץ. ויהיה פירושו של הפסוק כך: עת לדחוק ועת לחדול מלדחוק.

"ח ר ג". יסודו "רג" וענינו: דחיקה ברגלים על הקרקע בהליכה אי-נורמלית. בתורת הרפואה נקראת הליכה שכזו, "הלוך של בטישה" "Stamping-gait". בדרך זה נבין היטב את הבטוי "ויחרגו ממסגרותיהם" (תהלים יח, מו). הכוונה

4 גם הפעל הרה: "גמול ידו הרה" (ישעיה יא, ח) מיסוד הרה הוא, במשמעות הושטת היד לשם אחיזה והידוק בדבר מן הדברים (ראה פירסט ערך הרה), השם "הדס" (שם אילן קטן) גם כן יסודו הרה בהוראת רקד, דלג (גזניוס); דוך, כרכר (האורים) על דרך תדהר מן דהר, וראה להלן השם "הרגל" וכן המלה הדום: "הדמין תתעבדון" (דניאל ב, ה; ג, כט) היא מיסוד הרה במשמעה של דחיקה. וכן מתרגם שם האורים: "מרמס רגל".

5 פפנהיים: "רג, שהנחתו על מין אטימה וחניקה, שכובשין על דבר באופן שהוא מבוסל בפ"א מן התנועה והפעולה. ומענין הזה שם הרג, לשון הריגה, שהריגה היא האופן העושה הב"ח בפ"א מבוסל מן התנועה". אורים וכן פירסט מכארים אותו מיסוד רג בהוראת תקוע, דקור, נקוב. 6 ראב"ע סובר ש"ענינו כמו למחוק, ולרפוא יורה עליו". מאנדלקרן (בהיכל הקודש) אומר: "אולי יש לגרום להרוס, ונופל בו לשון רפא, שנאמר: וירפא את מונח ה' ההרוס" (מ"א יח, ל).

7 רבים מן הקדמונים והאחרונים סוברים שהוא הפעל "חגר" בהפוך האותיות, ואינו כן. ראה מה שפירשתי להלן בערך חגר.

בקשר עם זה ראוי להעיר שהתואר "חוגר" המצוי בתלמוד במשמעה של חוק, חיצוני, אף הוא נגזר מההוראה של דחיקת הרגל בשעת ההליכה. וכדאי להזכיר כאן שהוראה זו מצויה גם בשמות המקבילים בלועזית "Step-son"; "Stiefsohn" (בן-צעד, אביצעד, וכו').

שילכו כחולי אטכסיה שבוטשים בכפות הרגלים בהילוכם. הוראה זו נשתמרה בשם המקראי חרגל שהוא מין חגב המנתר על כרעיו וכשהוא מגיע לארץ הוא בוטש בקרקע. ברצוני להעיר דרך אגב:

(א) שהפעל חגר "ויהגרו ממסגרותם" (שמואל ב' כב, טו) והתואר חיגר ענינם, הליכה מומית, היינו: גרירת הרגל ומשיכתה בהליכה מבלי להרימה מהקרקע, הלוח שתוקי ברגל אחת "Paralytic-gait". יסוד שרש זה בהוראה של גרירה ומשיכה הוא "גר", "גרר".

(ב) שהתואר "פיסח" הוא מי שהוא המגרר את שתי רגליו בהליכתו. יסוד שרש זה הוא "סח", סחב סחף.

(ג) שהפעל "הגר", אזור מתנים, הוא מיסוד "חג", "חגג", כלומר: הקף וסבב באבנט, באזור, וכדומה. במשמעה זו של הקפה מסביב נמצא פעל "הגר" בתלמוד: "וחוט של סקרא חוגרו את המזבח" (מדות ג, א).

במובן זה של הקפת המתנים בחגורה מצויים במקרא השרשים:

(1) "אזר", מיסוד "זר" (א), כלומר: הקף מסביב.

(2) "אפד", מיסוד "אף", "אפף", לאמר: סבב.

(3) "שנס", מיסוד "שן", "שנן". בהוראה זו של הקף מסביב, חורה (וחזור חלילה) בא השם "שנה" — תקופה שלמה מסבוב השמש, וכן השם "שנק", שבספרות המאוחרת, יסודו "שן", כלומר: כריכה ודחיקה מסביב לצואר בחבל וכדומה עד שתצא הנפש מהפסק הנשימה.

וקרוב הדבר, כי גם השם "אשנב", בהוספת א' המשקל, צריך לבארו בהוראה זו של הקפה, חוג, מעגל, כלומר: חלון כדורי, והוא מיסוד "שן".

"מ ר ג". יסודו "רג". במקרא נמצא השם "מורג" להוראת כלי דישה הנהוג בימים קדמונים, והוא לוח עץ וקבועים בו הרבה שנים של צור או ברזל. מניחים אותו על התבואה ודורכים ברגלים עליו כדי שיהיה הדף כובש על השבלים להוציא מהן את החטים וכדומה. או הוא מקל-עץ (חביט, קופנה) שחובטים וכובשים בו את התבואה, והוא נקרא מורג על שם שהוא דש ודוחק על השבלים ("threshing-flail").

"נ ר ג". יסודו "רג". בתנ"ך בא השם "נרגן" (א), בהוספת נ'. ענינו: מלשין, הולך רכיל, מוציא דיבה. נקרא כך על שם שהוא מכתת את רגליו, או משום שהוא פוגע בכבוד אנשים, דורס (מתעלל) ברגשותיהם. הוראה זו של דחיקה ופגיעה נמצאת במקבילה בלועזית: "Trample upon one's feelings".

"ס ר ג". יסודו "רג" בהוראת דחיקה ולחיצה. בהוראה זו הננו מוצאים שרש זה בהרבה מקומות בתלמוד:

(8) ראה מאמרי ב"חורב" (חוברת יט—כ).

(9) פנהיים: "כלי דישה שכובשים בו את התבואה". נזיוס וכן האורים מדמים שרש זה לשרשים: מרק, מרח, סירסט משוה אותו לשרשים: פוק, פרך. בן יהודה כותב: "ולא נתברר מקורו ושרשו".

(10) יש שסוברים שאין שרש "נרג" ו"נרגן" הוא משרש "רגן".

א. בתור פעל: (1) בהוראת "ארג", "קלע" (ראה לעיל ערך: ארג);
 "משיסרג בה שלשה טפחים" (כלים טז, א). (2) במשמעות של "דלג", "פסח" (ראה
 לעיל ערך: חרג). (3) סרגל, בהוספת ל, בהוראה של מתיחת שורות על ניר
 או קלף בדחיקת קנה: "ומסרגלין בקנה" (ירושלמי מגלה עא, ד).

ב. בתור שם: (1) "סרג" (בשני סגולים), אוכף הסוס: "לסרגין של
 סוסים" (רש"י, ד"ה: שהתקינה, שבת נב, ע"ב). נקרא כך על שם שהאוכף דוחק
 על גב הבהמה. (2) "סרג" (בשני קמצים), עושה אוכפים לסוסים. (3) "סרגלה",
 קרוך, עגלה של משא. נקרא כך על שם שהיא דוחקת בכובד מעמסה שלה על
 הקרקע. גלוי איפוא, כי הוראת הדחיקה היא ביסוד כל המלות האלה.

"ע ר ג". יסודו "רג"¹¹, וענינו: חשוק בחזקה, כמה. וגשאלה הוראה
 זו של דחיקה ורקיעה על הקרקע לסמן מצב-נפש, שאינו נראה לעין אלא על ידי
 פעולות חיצוניות מסוג של פסיעה הנה והנה ורקיעה ברגלים מרוב התרגשות פנימית.
 "ת ר ג"¹². אולם פעל זה אין ענינו לפעלים שיסודם "רג". היסוד של
 שרש תרג הוא "תר" בהוראת החלף, שנה דבר בדבר, מקום במקום, וגם דברים
 רוחניים, וכדומה. נרדף הוא לשרשים: "עבר", "עתק", משום שההחלפה היא
 כעין העתקה והעברה ממקום למקום, מדברים שנאמרו בסגנון קשה ללשון פשוטה
 וקלה.

בהוראה זו של היסוד "תר" מתבאר יפה הכתוב: "וכתב הנשתון כתוב
 ארמית ומתורגם ארמית" (עזרא ד, ז). כוונתו: ואגרת הפקודה שהיתה כתובה
 בלשון רשמית היתה מבוארת ומפורשת בלשון המונית, שכל אחד יבין מה שכתוב
 בה. בעלי האסופות השתמשו בפעל זה בצורתו המרובעת גם לענין העברה מלשון
 אחת אל לשון אחרת.

במשמעה זו של החלף, נמצא היסוד "תר" גם בשרשים: נתר (קפץ),
 תור (הלך), פתר (באר), תרץ (פרש דבר קשה), רוצה לאמר: החלף ושנה מקום
 על ידי ניתור או הליכה, שנה והחלף דבר קשה לדבר קל על ידי ביאור.

(11) בארמית רגג, רגרג.

(12) "התריגו" לפחמים: "אתרוג", יש שסוברים שהפעל "תרגם" הוא משרש "רגם".
 השערה זו אינה מתקבלת על הדעת, לא מצד הלשון ולא מצד ההגיון.

